

Europsko Energetsko Siromaštvo

Sukreacija Agende i Inovacija Znanja
(ENGAGER 2017-2021)

Napredovanje prema pravu na energiju u EU

Alat za angažman

Urednici Marlies Hesselman • Sergio Tirado-Herrero • Marilyn Smith • Marine Cornelis

Соработници Íñigo Antepara • Anna Bajomi • Roberto Barrella • Umberto Cao • Souran Chatterjee • Teresa Cuervo • Audrey Dobbins • Giovanni Frigo • Sara Fuller • Mariëlle Feenstra • João Pedro Gouveia • Rachel Guyet • Vivien Kizilcec • Breffni Lennon • Irene González Pijuán • Slavica Robić • Caitlin Robinson • Nevena Smilevska • Anaïs Varo • Hyerim Yoon • Lidija Živčič

Prevoditeljica Mila Leda Jovanović

Ovaj Toolkit dio je COST akcije CA16232 – Europsko energetsko siromaštvo: sukreiranje agende i inovacija znanja, koju podržava COST (Europska suradnja u znanosti i tehnologiji), agencija EU-a za financiranje istraživačkih i inovacijskih mreža (www.cost.eu). COST akcije pomažu povezivanju istraživačkih inicijativa diljem Europe i omogućuju znanstvenicima da razvijaju svoje ideje dijeleći ih s kolegama. ENGAGER okuplja raznoliku i široku skupinu dionika kako bi pomogao razumjeti i riješiti izazov energetskog siromaštva. ENGAGER se sastoji od četiri radne skupine (WG). Ovaj alatni paket pripremila je Radna skupina 3 pod nazivom "Dijalozi – Sukreiranje emancipatornog istraživanja i prakse". Za više informacija posjetite: <http://www.engager-energy.net/>

Priručnik je preveden na više od 15 jezika kroz projekt Žene u energiji za solidarnost koji financira EU CERV (2025.-2026.), <https://wise-energy-solidarity.eu/>

Suzbijanje energetske siromaštva: zašto pravo na energiju?

UN-ov 7. cilj održivog razvoja (SDG7) postavlja cilj za postizanje **univerzalnog pristupa** dovoljnoj, pouzdanoj, pristupačnoj i održivoj energiji do 2030. godine.

Trenutno u svijetu **759 milijuna ljudi** nema pristup električnoj energiji, a **8 milijardi** još se uvijek oslanja na korištenje tradicionalnih goriva (npr. ogrijevnih drva, biomasu te ugljena) za kuhanje i grijanje.

U Europi, **desetci milijuna ljudi** se svakodnevno bore zadovoljiti svoje kućanske energetske potrebe, održavati svoje domove toplima zimi ili hladnima ljeti, te s plaćanjem računa za energiju na vrijeme.

Energija je ključni čimbenik za ostvarenje većine drugih ciljeva održivog razvoja (SDGs); stoga, trebala bi biti prioritet.

SADRŽAJ

- Što se podrazumijeva pod 'pravom na energiju'? (str 3)
- Provođenje prava na energiju u praksi (str 4)
- Razumijevanje osnova kod pristupa temeljenog na pravima (str 5)
- Energija u zakonu o ljudskim pravima: prisutna, ali ne i zaštićena (str 6)
- Praktični aspekti i kontekstualna razmatranja (str 7)
- Pristup energiji i energetske usluge (str 8)
- Prepoznavanje i suzbijanje diskriminatornih praksi (str 12)
- Priuštivost (str 13)
- Načela za provedbu prava na energiju u praksi (str 14)
- Reference (str 18)

Pravo na obrazovanje i vodu priznati su kao osnovna ljudska prava; do danas, energija nije.

Energija se često smatra sirovinom, pri čemu su opskrba i potrošnja uvelike pod utjecajem tržišta.

Oslanjajući se na nedavne promjene u EU kontekstu, ovaj dokument ciljano nastoji pomoći relevantnim tijelima kako bi uspjeli ojačati svoju argumentaciju da pravo na energiju služi kao potpora dostojanstvenom životu, po pristupačnoj cijeni, zajedno sa pravom na sudjelovanje u demokratskom donošenju odluka u energetske sektoru.

Interesi i dobrobit ljudi – individualni i kolektivni – moraju imati centralnu poziciju u energetske sektoru.

Promjenjiva politička stvarnost u pristupu energiji u EU

Ostvarenje 'pravedne i čiste energetske tranzicije' glavna je ideja Europskog zelenog plana (EZP), koji postavlja cilj ostvarivanja ekonomije koja će biti ugljično neutralna do 2050 godine. Ovaj Ugovor obećava pružanje dodatne podrške članicama koje se suočavaju sa najvećim izazovima, uz obećanje da nitko neće biti izostavljen. Na taj način, EZP podupire [EU stup socijalnih prava](#) (2017). Iako nije pravno obvezujuća, ova povelja spominje energiju kao esencijalu uslugu navodeći da:

Načelo 20 • EU stup socijalnih prava

Svatko ima pravo na pristup osnovnim uslugama dobre kvalitete, uključujući vodu, sanitarije, **energiju**, prijevoz, financijske usluge i digitalu komunikaciju. Održka za pristup navedenim uslugama biti će dostupna onima kojima je to potrebno.

Prepoznajući da energetska siromaštvo pogađa između 50 do 80 milijuna EU građana, EZP ide korak naprijed. U relevantnim EU direktivama, EZP obvezuje države članice na razvoj nacionalnih definicija energetske siromaštva, te postavljanje ciljeva, vremenskih okvira i politike za prepoznavanje i rješavanje istog. Takva se politika može odnositi na plaćanje računa za struju, investiranje u dekarbonizaciju, energetska učinkovitost te performanse zgrada, projekte energetske zajednice ili socijalnih mjera. Direktiva o električnoj energiji mora biti implementirana u skladu sa načelima ljudskih prava.

Direktiva EU-a o električnoj energiji 2019/944

“Energetske usluge ključne su za zaštitu dobrobiti građana Unije. Adekvatan toplinski komfor, hlađenje, rasvjeta te energija za napajanje uređaja predstavljaju osnovne uslugopotrebne za jamčenje dostojnog životnog standarda i zdravlja građana. Osim toga, pristup tim energetske uslugama omogućuje građanima Unije da ostvare svoj puni potencijal i potiče socijalnu uključenost.”

Uredba EU-a o upravljanju 2018/1999

“Države članice moraju procijeniti broj kućanstava koja se nalaze u energetske siromaštva, uzimajući u obzir nužne energetske usluge u kućanstvima potrebne za jamčenje osnovnih životnih standarda u relevantnom nacionalnom kontekstu, postojeće socijalne politike i druge relevantne politike, kao i indikativne smjernice Komisije o odgovarajućim pokazateljima energetske siromaštva.”

Iako je većina ovog dokumenta specifična upravo za EU kontekst, **gdje je energija uvelike dostupna međutim često teško priličiva**, ovaj dokument pokušava predstaviti generalna načela, argumente, te praktične primjere kako bi **pridonio smanjenju energetske siromaštva kroz pravo na energiju**.

Što se podrazumijeva pod ‘pravom na energiju’?

Pravo na energiju znači da svi pojedinci imaju određena prava i povlastice kako bi mogli uživati u pristupu energetske usluge potrebne za zdravlje, dobrobit, socijalnu uključenost u društvo i potpuno sudjelovanje. Energija je vitalna komponenta za dostojanstven život.

Imati pravo također podrazumijeva da drugi, a posebno država, imaju dužnost osigurati ostvarenje tog prava svima, jednako i bez diskriminacije. Prisutan je niz povezanih pitanja koja bi se mogla razvrstati u tri glavne tematske cjeline.

PRISTUP

- Energija – pristup specifičnim resursima ili zalihama.
- Energetske usluge – zadovoljiti dnevne potrebe ključne za zdravlje, dobrobit, sigurnost i sudjelovanje u društvu.
- Zjamčena minimalna razina usluge i opskrbe.
- Zjamčena pouzdana opskrba, što znači nulti rizik od isključenja: isključenje zbog nemogućnosti plaćanja je kršenje prava.

PRISTUPAČNOST

- Relativna u odnosu na prihode ljudi i njihove stvarne potrebe.
- Energetski učinkoviti stanovi, oprema i uređaji.
- Prakse naplate koje nisu diskriminirajuće.

ENERGETSKA DEMOKRACIJA

- Pravo na sudjelovanje u procesu donošenja odluka o energiji i energetske politici.
- Pravo na sudjelovanje u energetske zajednicama.
- Pravo na dobivanje i pristup informacijama o energiji i energetske pravima.
- Pristup pravdi.

Provođenje prava na energiju u praksi

Priznanje osnovnih prava i povlastica podrazumjeva odgovarajuće dužnosti poštovanja, zaštite i ispunjenja takvih prava.

Inače, osiguranje takvih prava zahtijeva trud i akciju sa strane različitih subjekata, na različitim razinama društva, te u različitim sektorima.

Kako bi ovakva politika bila učinkovita, ona mora biti usmjerena na temeljni uzrok energetske siromaštva, a ne samo na ublažavanje proizlazećih simptoma.

Država, iz aspekta ljudskih prava, snosi primarnu odgovornost za stvaranje uvjeta koji omogućuju potpunu realizaciju i ostvarenje prava. Javne vlasti stoga moraju dizajnirati koherentne političke okvire koji bi pridonijeli ubrzanju realizaciji prava u skladu sa maksimalnim raspoloživim javnim i privatnim resursima. Također, trebaju rješavati, te ispraviti bilo kakvu diskriminaciju ili nedostatke, te jamčiti praćenje, nadzor i pristup pravdi.

Politika koja osigurava **pravo na energiju** mora biti precizna i odlučna, ciljana, ali i dovoljno fleksibilna da odražava složenost energetske opskrbe i potražnje, uključujući raznolikost dostupnih resursa, posebice različitost osobnih potreba.

Kao što će biti demonstrirano u nadolazećim stranicama, uvođenje takve politike može imati regionalni, nacionalni ili lokalni opseg i mora u potpunosti uzeti u obzir načine na koje različita tijela pridonose ili ublažavaju energetske nepravde.

Osim same države, i druge **javne institucije** (npr. regulatorna tijela, pučki pravobranitelji ili pružatelji socijalnog stanovanja) i **poduzeća** (npr. komunalna poduzeća, proizvođači kućanskih aparata, banke) imaju odgovornost učinkovito pridonositi ostvarenju prava na energiju. **Civilno društvo**, kao što su aktivisti u područjima energije i klime ili udruge za zaštitu potrošača, igraju ključnu ulogu u zagovaranju ovog prava, uključivanju u donošenje odluka i angažiranju odgovornih aktera te nadzoru njegove provedbe.

Razumjevanje osnova kod pristupa temeljenog na pravima

Pravo(a) na energiju u zakonu

Pojam 'ljudskih prava' već je stoljećima artikuliran u mnogim zajednicama. Međutim, stvaranje 'zakona o ljudskim pravima', sa izričitim ciljem da se vladama država nalože zakonske obveze te odgovornost da ispune, zaštite te poštuju izrečena prava je povezano sa Općom deklaracijom o pravima čovjeka (usvojenoj 1948) te sa usvojenjem zakonski obvezujućih regionalnih i međunarodnih ugovorima o ljudskim pravima koje su proizašle iz istog.

Ideja da bi svi ljudi trebali imati jednaka ljudska prava, u kojima mogu uživati bez diskriminacije ili nepovoljnog opložaja postala je temeljno načelo demokratske zajednice.

Iako je pristup energetske usluge već zaštićen pomoću drugih postojećih ljudskih prava, samostalno pravo pomaže u preciziranju i isticanju prava i interesa ljudi u području energije te skreće pozornost na važnost provedbe mjera za njegovo ostvarenje.

9 PRIZNATIH PRAVA

Trenutačno, sljedeća prava relevantna za energetske siromaštvo su podržana sa strane zakona o ljudskim pravima, uključujući pravo na:

- dostojanstven život
- odgovarajući životni standard, uključujući pravo na adekvatno stanovanje
- fizičko i mentalno zdravlje
- pristup informacijama i slobodu izražavanja
- edukaciju
- odmor, slobodno vrijeme, igru posebno za djecu
- socijalnu sigurnost, te socijalnu i ekonomsku zaštitu obitelji
- zdrav životni okoliš
- javno sudjelovanje, pravo na sudjelovanje u društvenom životu

Tokom praćenja ljudskih prava u praksi, svih devet prava su donkle bili povezani sa energetskim siromaštvom.¹

Štoviše, pravo na energiju proizlazilo bi iz drugih prava i istovremeno podržavalo njihovo uživanje.

Pravo na dostojanstven život

Pravo na život podrazumijeva da države provode mjere kako bi zaštitile ljude od "neprirodne ili prerane smrti, kao i užitak u dostojanstvenom životu." Države imaju obavezu da "poduzmu odgovarajuće mjere kako bi poduzele odgovarajuće mjere za rješavanje općih uvjeta u društvu koji [...] sprječavaju pojedince da uživaju u svojem pravu na život sa dostojanstvom", uključujući "gdje je potrebno, mjere dizajnirane kako bi pojedincima osigurale pristup bez odgode, osnovnim dobrima i uslugama kao što su hrana, voda, sklonište, zdravstvo, električna energija, te sanitarni uvjeti."

UN HRC Opći komentar br. 36 o pravu na život prema članku Article 6 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (2018).

Pravo na adekvatno stanovanje

Pravo na stanovanje navodi da "adekvatna kuća mora sadržavati određene sadržaje neophodne za zdravlje, sigurnost, udobnost i prehranu". To uključuje "održivi pristup prirodnim i zajedničkim resursima, sigurnoj pitkoj vodi, energiji potrebnoj za kuhanje, grijanje i rasvjetu, sanitarnim čvorovima, te objektima za pranje." [...] Adekvatno stanovanje mora biti pogodno te fizički sigurno, 'na način da je stanarima pružen adekvatan prostor i zaštita od hladnoće, vlage, vrućine, kiše, vjetra i ostalih prijetnji zdravlju [...]'

UN CESCR Opći komentar br. 4 prema pravu na adekvatno stanovanje pod člankom 11 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1991).

¹ Nadzorna tijela za ugovore o ljudskim pravima, poput Europskog odbora za socijalna prava, Odbora UN-a za ljudska prava, Odbora UN-a za ekonomska, socijalna i kulturna prava te odbora UN-a za prava djeteta i prava žena, potvrdila su da su sva ta prava povezana s energetskim siromaštvom (Hesselman, 2021).

Energija u zakonu o ljudskim pravima: prisutna, ali ne i zaštićena

Do danas, pravo na energiju nije izričito priznato u zakonu u širem smislu. Međutim, napredak je vidljiv jer nekolicina međunarodnih, regionalnih i nacionalnih pravnih instrumenata sada uključuje ovo pravo kroz zakon.

Na nacionalnoj razini, nekoliko ustava, sudova i zakona nižeg ranga također priznaje prava na energiju, uključujući Španjolsku, Francusku, Grčku, Kolumbiju, Južnu Afriku, Indiju, Pakistan i Filipine (Hesselman 2021; Hesselman, Varo and Laakso, 2019).

Ova prava imaju uzajamni aspekt: ona predstavljaju konkretna prava pojedinaca i obaveze država da osiguraju pristup energiji kao ljudskom pravu.

Pravo na energiju u postojećim pravnim instrumentima

- **Članak 14(2)h Konvencije UN-a o pravima žena** formulira **pravo na odgovarajuće životne standarde** za žene u ruralnim područjima, uključujući njihovo **pravo na električnu energiju**.
- **Članak 11 Protokola iz San Salvadora o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Organizacije američkih država** također priznaje **ljudsko pravo na osnovne usluge**, što uključuje pristup energiji.
- **Članak 36 Povelje EU o temeljnim pravima** navodi da Europska Unija mora **poštovati pristup uslugama od općeg gospodarskog interesa** kako su već predviđene u nacionalnom pravu ili pravom EU-a, uključujući članke o opskrbi strujom i plinom.

Nadolazeći odjeljci ovog dokumenta ističu relevantne primjere poput mjera za osiguranje da svaka osoba može uživati pristup sigurnom, toplom, zdravom i pogodnom stanovanju te osnovnim uslugama, kao i obveza zaštite od isključenja energije zbog nemogućnosti plaćanja (Hesselman 2021; Tully 2006).

Pravo na energiju: praktični aspekti i kontekstualna razmatranja

Iako je pravo na energiju univerzalno primjenjivo, u praksi prepoznaje potrebu za fleksibilnošću. To vrijedi za perspektivu ljudskih prava općenito, budući da se potrebe razlikuju ovisno o kontekstu, uključujući **geografske, klimatske i socio-ekonomske čimbenike**, kao i **osobne situacije različitih pojedinaca**.

Od 1980-ih godina, ljudska prava često su povezana s **pristupom sposobnostima** (*capabilities approach*) koji su razvili Amartya Sen i Martha Nussbaum. Ovaj pristup zagovara stvaranje uvjeta koji ljudima omogućuju slobodu da postignu ono što cijene i žele biti, čime se osigurava njihovo dostojanstvo.

Pravo na energiju, prema ovom pristupu, podrazumijeva nekoliko ključnih elemenata uključujući **pristup društveno i materijalno nužnim resursima**:

- **Minimalnoj opskrbi energije** koja je dovoljna, visoke kvalitete, pouzdana i neprekinuta;
- **Izvorima i zalihama energije** koji ispunjavaju određene standarde održivosti, zdravlja, sigurnosti i čistoće;
- **Energetskim uređajima** koji učinkovito pretvaraju takvu energiju za svakodnevne potrebe;
- **Pristupačnoj opskrbi** kako troškovi energije ne bi ograničili mogućnost pojedinca da zadovolji druge osnovne potrebe.

Pristup sposobnostima prepoznaje da početne pozicije ljudi u ostvarivanju ovog prava mogu biti izrazito različite. Stoga se određeni **čimbenici ranjivosti** – bilo da ograničavaju pristup energiji ili utječu na sposobnost plaćanja energetske usluge – moraju uzeti u obzir i zahtijevaju posebnu zaštitu.

Kako bi se postigla veća jednakost, pristup temeljen na pravima zahtijeva da donositelji zakonskih odluka ne uzimaju u obzir samo razlike, već se fokusiraju na ciljne mjere za one koji trebaju dodatnu podršku u smanjenju ranjivosti ili su suočeni s nekom vrstom diskriminacije. Kada je riječ o pravu na energiju, to može obuhvaćati različite aspekte energetske usluge – način njihove opskrbe i mehanizme osiguranja pristupačnosti, među ostalim.

Izvori ranjivosti

- **Fizički uvjeti**
poput dobi, bolesti ili invaliditeta koji mogu zahtijevati dodatnu potrošnju energije zbog posebne opreme.
- **Socio-ekonomske razlike**
uzrokovane etničkom pripadnošću, spolom, klasom, prihodima, državljanstvom ili statusom stanovanja.
- **Kontekstualni čimbenici**
poput geografske lokacije, klime, karakteristika izgrađenog okoliša, životnog stila i kulturne baštine.

Zaštita prava na pristup energiji i energetske usluge

Povezivanje prava na energiju sa utvrđenim ciljevima u području zdravlja, dobrobiti, obrazovanja, inkluzije i sudjelovanja, kao što je već slučaj sa ostalim univerzalnim ljudskim pravima, podrazumijeva da bi svi ljudi trebali imati pravo na određenu razinu energije. Sve više je ta ideja prepoznata u konceptu skup minimalnih energetske usluge.

To otvara pitanja poput: tko odlučuje koje su usluge potrebne i u kojoj mjeri te hoće li „priuštivost“ za neke skupine značiti vrlo niske ili čak nikakve troškove.

Osnovne energetske usluge

- Grijanje / hlađenje prostora
- Grijanje vode
- Rasvjeta
- Uređaji i elektronika
- Kuhanje
- Čišćenje
- Osobna higijena
- Kućna zdravstvena skrb

Minimalni standardi u količini i kvaliteti, u skladu s potrebama i kontekstom

Pokazatelji minimalnih energetske potreba

- minimalne energetske usluge
- popis relevantnih uređaja
- minimalna razina energetske učinkovitosti,
- minimalna razina kvalitete opskrbe (tj. redovita opskrba)
- minimalna razina kilovatsati električne energije i/ili kubičnih metara plina ili druge vrste goriva.

Općenito, energetska zajednica složila se oko **pet pokazatelja** koji pomažu u određivanju minimalnih energetske potreba ljudi. Na temelju tih pokazatelja moguće je utvrditi relevantne minimalne razine energetske usluge koje omogućuju ostvarenje prava i sposobnosti, kao i druge relevantne minimalne standarde po regijama ili državama, uzimajući u obzir osobne i kućanske potrebe te mogućnosti energetske učinkovitosti. Minimalne

razine mogu se odrediti kroz **participativne procese** i na temelju **empirijskih standarda** dobrobiti (Walker et al., 2016; Hesselman et al., 2021).

Kako bi se izbjegli negativni zdravstveni učinci, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) definira minimalnu temperaturu u zatvorenom prostoru za toplinsku ugodnost između 18°-24°C, ovisno (između ostalog) o stupnju ranjivosti stanara. WHO također postavlja smjernice o vlažnosti, plijesni i kvaliteti zraka u zatvorenom prostoru, povezane s izvorima i metodama kuhanja ili grijanja (WHO 2009; WHO 2014; WHO 2018). Drugi standard odnosi se na minimalnu razinu lumena za rasvjetu kako bi se spriječilo oštećenje vida ili omogućili sigurni uvjeti za obavljanje različitih aktivnosti. To se odražava u broju žarulja ili potrebnoj snazi (W) po prostoriji ili osobi, uzimajući u obzir praktičnost uporabe i potrebne sate rada.

Definiranje minimalnih standarda temeljenih na pravima: ostvarenje sposobnosti

Na globalnoj razini postoje velike razlike između država u pogledu godišnje potrošnje energije po stanovniku, što također odražava nejednake razine ljudskog razvoja i životnog standarda. U europskim društvima relativno visoka razina univerzalnih energetske usluge smatra se ključnom za podršku zdravlju i dobrobiti, u skladu s nacionalnim ili regionalnim standardima života (Walker, Simcock i Day, 2016).

U Srednjoj Europi, primjerice, nedavna istraživanja sugeriraju da raspon od 80-150 gigadžula godišnje po osobi (uzimajući u obzir sve energetske potrebe) predstavlja odgovarajuću količinu energije potrebnu za održavanje trenutnih razina energetske potrošnje koja podržava zdravlje i dobrobit (Frigo et al., 2021).

Minimalna potrebna količina energije trebala bi se redovito preispitivati, jer integracija obnovljivih izvora energije i/ili primjena mjera energetske učinkovitosti mogu promijeniti količinu energije potrebnu za zadovoljavanje istih kućanskih potreba.

Iako to još nije uobičajena praksa, takvi izračuni mogli bi se koristiti za utvrđivanje minimalne razine univerzalnih energetske usluga koje bi bile besplatno dostupne – bilo svima ili samo ranjivim kućanstvima. Podaci na razini kućanstava tada bi mogli poslužiti za uspostavljanje pravednih cjenovnih modela za potrošnju iznad minimalne razine (progresivne blok-tarife).

Primjerice, procijenjeno je da prosječno španjolsko kućanstvo godišnje treba između 2 112 kWh (za kućanstvo s jednom osobom) i 4 232 kWh (za kućanstvo s četiri ili više osoba) kako bi zadovoljilo potrebe za kuhanjem, unutarnjom rasvjetom i napajanjem električnih uređaja (Arenas Pinilla et al., 2020). Za usporedbu, trenutno primjenjiva socijalna tarifa za električnu energiju u Španjolskoj podržava minimalnu godišnju potrošnju u rasponu od 1 380 kWh (za kućanstvo bez djece) do 4 140 kWh (za kućanstvo s troje ili više djece).

U slučaju „potrošača u riziku od socijalne isključenosti” s vrlo niskim prihodima koji su pod nadzorom socijalnih službi, kućanstva imaju pravo na navedene količine električne energije besplatno.

Definiranje minimalnih standarda za zemlje u razvoju

U zemljama u razvoju Globalnog Juga, Međunarodna agencija za energiju (IEA, 2020) predlaže da bi minimalna opskrba električnom energijom od 1 250 kWh godišnje mogla omogućiti prosječnom kućanstvu osnovne nužne usluge. Zanimljivo je da bi, uz učinkovitije uređaje, ista razina usluga mogla biti zadovoljena sa samo 420 kWh godišnje.

Appliance	Operational time/day
1 small refrigerator	24 hours
1 fan	6 hours
4 lightbulbs	5 hours
1 television	4 hours
1 mobile phone	Intermittently, 24 hrs

IEA-ova definicija se smatra previše minimalnom, pogotovo s obzirom da energetske potrebe ljudi nadilaze samo kućanstvo, *Energy for Growth Hub* nedavno je predložio opskrbu od 1 000 kWh godišnje po osobi kao prikladniju. Od toga, Hub procjenjuje da bi 300 kWh odražavalo potrošnju i potrebu kućanstava, dok bi preostalih 700 kWh omogućilo širu društvenu i ekonomsku participaciju (Moss et al., 2021).

Kako bi pratio napredak prema univerzalnom pristupu modernim, pristupačnim i pouzdanim energetske uslugama (*Cilj održivog razvoja 7 – SDG7*), UN je razvio višeslojni okvir koji obuhvaća energiju za usluge poput kuhanja (uključujući kuhanje na struju), rasvjete, grijanja/hlađenja, hlađenja namirnica, TV/radija, te pranja i glačanja odjeće. Prema ovom sustavu, minimalna godišnja potrošnja električne energije u kućanstvima mogla bi doseći i do 3 000 kWh godišnje (Bhatia and Angelou 2015).

Alternativno, minimalne razine usluga mogu se definirati kao način provedbe prava na energiju. U Baskiji (Španjolska), javni pružatelj socijalnog stanovanja ALOKABIDE testirao je (u pilot-projektu) inovativni pristup koji jamči minimalnu unutarnju temperaturu od 18 °C za 126 stanara s niskim prihodima koji žive u njegovim objektima (Hernández-Cruz et al., 2021).

Dostupne su i druge smjernice, poput ISO standarda; standarda kvalitete i performansi za štednjake za kuhanje i grijanje te druge kućanske uređaje; ili korištenja specifičnih goriva iz inicijative Clean Cooking Alliance. WHO je postavio smjernice za kvalitetu zraka u zatvorenim prostorima koje se odnose na izgaranje (krutih) goriva (WHO 2014). Učinkovito predlaže zabranu i obeshrabruje kućanstva da koriste (neprerađeni) ugljen i kerozin te postavlja granice emisija određenih tvari u zatvorenim prostorima. Ovo je vrlo važno jer je upotreba krutih goriva (kao npr. drva ili ugljena) još uvijek česta u mnogim europskim kućanstvima, a može imati vrlo ozbiljne negativne posljedice na zdravlje zbog onečišćenja zraka.

Siguran, pouzdan i neprekinut pristup: zabrana isključenja

Kako bi se zaštitilo pravo na energetske usluge za osnovne potrebe, pristup temeljen na pravima strogo zabranjuje isključenja ili prekide osnovne opskrbe – čak i kada potrošači nisu u mogućnosti platiti svoje račune za energiju. To zahtijeva da tvrtke nastave pružati usluge, uzimajući u obzir sposobnost ljudi da plate račune (UN, 2003).

Ova zabrana prepoznaje da neplaćanje računa odražava ozbiljnije probleme koje bi isključenje dodatno pogoršalo. Stoga se isključenja nikada ne bi smjela prepustiti slobodnoj volji komercijalnog pružatelja usluga, već bi ih trebalo strogo regulirati jasnim pravilnicima.

Trenutno ne postoji zabrana isključenja električne energije na razini cijele EU. U kontekstu liberaliziranih energetskih tržišta u Europi, to ostavlja ranjiva kućanstva u riziku.

Neizvjestan pristup: brojila s predplaćanjem i samoisključivanje

Brojila s predplaćanjem za plin i električnu energiju promovirana su kao mehanizam kojim ljudi mogu sami upravljati svojom potrošnjom energije i troškovima kako bi izbjegli isključenje. Često se predlažu kao način da se ljudima u energetske siromaštvo omogući veća kontrola..

Iako su prijavljeni neki uspjesi u ostvarivanju tih ciljeva i u zaštiti ljudi od duga i isključenja, brojila s predplaćanjem također nose rizik stvaranja 'drugorazrednih' korisnika energije, koji su skloniji samostalno raspoređivati energiju i samostalno se isključivati. To bi moglo dovesti do novih oblika diskriminacije, nejednakosti i energetske siromaštva..

Brojila s predplaćanjem mogu se smatrati neusklađenima s pristupom temeljenim na pravima jer sav teret plaćanja stavljaju na potrošača, obično kućanstvo s niskim prihodima. Dobavljač ne isključuje izravno korisnika zbog neplaćenih računa, ali ljudi sami mogu prestati koristiti energiju koju trebaju kad ne mogu dopuniti ravnotežu. To se naziva 'samostalno isključenje' (Shaver, 2018). Korištenje takvih brojila trebalo bi se smatrati prihvatljivo samo u slučajevima kada uobičajeni sustavi nisu mogući ili kada ih potrošači preferiraju iz opravdanih razloga. U takvim slučajevima, sustavi predplaćanja trebali bi biti povezani s velikim jamstvima za osnovnu opskrbu.

UN poziva Belgiju i Njemačku na djelovanje u vezi s osnovnim potrebama za električnom energijom i energijom

2018. godine, UN-ov **Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR)** bio je zabrinut velikim brojem kućanstava u Njemačkoj, osobito onih koji primaju osnovne socijalne naknade, koja doživljavaju energetska siromaštva. Također, 2016. godine, oko 328 000 kućanstava bila su pogođena isključenjima zbog neplaćenih računa. Odbor je preporučio Njemačkoj **da usvoji učinkovite mjere kako bi osigurao da sva kućanstva mogu zadovoljiti svoje osnovne potrebe za električnom energijom**, čime bi se izbjegla isključenja kućanstava koja nisu u mogućnosti platiti svoje minimalne potrebe.

Krajem 2020. godine, **UN-ov CESCR** izrazio je zabrinutost zbog utjecaja troškova energije na kućne proračune, osobito onih kućanstava s niskim prihodima u Belgiji, te zbog prakse isključivanja plina i električne energije zbog neplaćanja računa. Preporučeno je da vlada poduzme **potrebne mjere kako bi osigurala minimalnu opskrbu energijom, čak i kada je instaliran brojilo za proračun.**

UN CESCR, Zaključna zapažanja: Njemačka (2018) E/C.12/DEU/CO/6; Belgija (2020) E/C.12/BEL/CO/5.

Prepoznavanje i suzbijanje diskriminatorskih praksi

Načelo o zabrani diskriminacije jedno je od temeljnih načela međunarodnog ljudskog prava: ono se također mora poštovati u kontekstu prava na energiju. **Zabrana diskriminacije usko je povezana sa pojmovima kao što su jednakost, pravednost, te ranjivost.** Podrazumijeva određene napore kako bi se identificirali pojedinci ili grupe koji su zbog određenih karakteristika isključeni, zanemareni ili tretirani na diskriminatoran način, bilo kroz zakon, praksu, izravno ili pak neizravno.

Uporne spolne nejednakosti su posebno izražene u kontekstu energetske siromaštva te često odražavaju razlike u prihodima, ali i različite osobne potrebe, interese, izbore i ostale faktore. Neki su pojedinci izloženi višestrukoj diskriminaciji, kada se njihov nepovoljan položaj preklapa sa ostalim nejednakostima (Vijeće Europe, 2021).

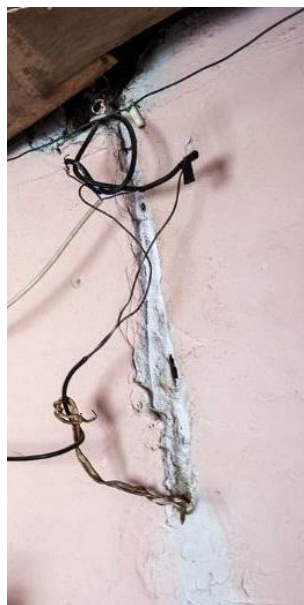
Prepoznavanje temelja za zabranu diskriminacije u u zakonu o ljudskim pravima uključuje:

- etničku pripadnost • spol • jezik • religiju • političko ili drugo mišljenje • nacionalno ili socijalno porijeklo • imovinu • siromaštvo • rođenje ili drugi status poput invaliditeta, dobi, bračnog ili obiteljskog statusa • seksualnu orijentaciju i rodni identitet • zdravlje

Također uzima u obzir:

- mjesto prebivališta • ekonomski i socijalni status, uključujući status kao stanara, vlasnika kuće ili osobe koja živi u neformalnom smještaju – aspekti koji su posebno važni za pristup energiji.

Energetska i socio-ekonomska diskriminacija: Romi u središnjoj i istočnoj Europi

Određene skupine i zajednice u Europi i dalje žive u iznimno nesigurnim uvjetima kada je riječ o pristupu energetske usluge. Romi se izdvajaju jer njihova situacija lošeg pristupa osnovnim uslugama, uključujući energiju, često privlači pažnju u međunarodnim nadzornim mehanizmima ljudskih prava (OHCHR 2016; OHCHR 2020; Europski socijalni odbor 2012).

Diljem Europe, romske zajednice desetljećima žive kao teško osiromašena i isključena manjina, često u područjima izloženima onečišćenju okoliša i s lošim pristupom vodi, kanalizaciji i energiji. U segregiranim ruralnim naseljima, siromašne romske obitelji često se bore da zadovolje svoje osnovne energetske potrebe te su prisiljene skupljati drva za ogrjev, sagorijevati goriva loše kvalitete ili se oslanjati na neformalne priključke na električnu mrežu.

Takvi uvjeti odražavaju strukturne nejednakosti i diskriminaciju u pristupu energiji. Nemogućnost ostvarivanja osnovnih energetske mogućnosti, poput pisanja domaće zadaće ili korištenja računala, predstavlja neposredne su neprilike s dugoročnim posljedicama. Energetski osiromašeni Romi imaju manji pristup obrazovanju i informacijama, što predstavlja prepreku izlasku iz kruga ekstremnog siromaštva.

Informacije kao alat protiv diskriminacije

Prikupljanje razvrstanih podataka o diskriminatornom pristupu energiji te o potrošnji energije, prihodima, kvaliteti stanovanja itd. ključno je za suzbijanje diskriminacije u okviru pristupa temeljenog na pravima. Podaci omogućuju bolje razumijevanje jedinstvenih potreba ili izazova s kojima se suočavaju određene skupine, poput žena i samohranih majki iz raznih etničkih manjina; umirovljenika s niskim prihodima koji žive u ruralnim područjima; obitelji koje skrbe o djeci s invaliditetom; ili mladih odraslih osoba. Važno je napomenuti da podaci omogućuju razvoj ciljano dizajniranih mjera, dok generički politički instrumenti mogu dodatno pogoršati međudržnos različitih oblika diskriminacije.

Priuštivost

Priuštivost je temelj adekvatnosti energetske usluge: mogućnost ljudi da ostvare minimalni pristup energiji moguća je samo ako su i opskrba energijom i učinkoviti uređaji univerzalno priuštivi. Stoga, osiguravanje da minimalni pristup energetske usluge bude priuštiv – čak i za ranjive skupine – predstavlja ključni aspekt pristupa temeljenog na pravima.

Prema UN-ovim Regulatornim pokazateljima za održivu energiju (RISE), koji su povezani s ciljem održivog razvoja 7 (SDG 7), priuštivost energetske usluge ovisi o ukupnom prihodu kućanstva. RISE sugerira da je u toplim klimatskim područjima prihvatljivo da energetske troškove čine 5% kućnog budžeta, dok je u hladnijim klimatskim uvjetima, gdje potreba za grijanjem povećava potrošnju, prikladniji maksimum od 10%. U kontekstu klimatskih promjena, hlađenje može biti jednako ključno za zdravlje i dobrobit ljudi.

Priuštivost se mora razumjeti u odnosu na:

- **Sredstva pojedinca** – ono što je priuštivo jednoj osobi, možda nije drugoj.
- **sposobnost kućanstva da si priušti ostale osnovne potrebe** nakon plaćanja računa za energiju – troškovi energije ne bi smjeli prisiliti kućanstva na odricanje od drugih ključnih izdataka.

Rastuće temperature povećat će potražnju za hlađenjem

Nakon posjeta Španjolskoj, UN-ov posebni izvjestitelj za ljudska prava i ekstremno siromaštvo 2020. godine istaknuo je da će klimatske promjene dramatično utjecati na ljude koji žive u siromaštvu. Stoga je pozvao Španjolsku da osigura da socijalne zaštitne politike podrže one koji su već pogođeni siromaštvom, kao i one koji bi u njega mogli pasti zbog globalnog zagrijavanja. S obzirom na to da su nedavni toplinski valovi već uzrokovali smrtne slučajeve, siromašne obitelji bez pristupa električnoj energiji ili klimatizaciji bit će izložene povećanom riziku.

HRC, Izvešće posebnog izvjestitelja o ekstremnom siromaštvu: Misija u Španjolskoj (2020.) A/HRC/44/40/ADD.2

Definirani su različiti pokazatelji pristupačnosti minimalnim energetske uslugama, kao naprimjer, 10%-indikator, 2M indikator i pokazatelj niskih prihoda / visokih energetske troškova (LIHC). Bez obzira na odabrani pokazatelj, cilj je procijeniti ometaju li troškovi osnovnih energetske potreba druge bitne troškove kućanstva što zahtijeva širi uvid u kućni budžet.

Ako troškovi osnovnih energetske potreba premašuju mogućnosti određenih društvenih skupina, bez obzira na uzroke, pristup temeljen na pravima podrazumijeva obvezu države ili regulatora da uvedu mjere za poboljšanje priuštivosti. To vrijedi i za javna i za privatna energetska tržišta. Mjere mogu uključivati regulaciju cijena i tarifa energetske usluge, financijsku ili praktičnu pomoć za smanjenje računa za energiju (npr. mjere energetske učinkovitosti) ili različite oblike ciljane podrške kroz sustave socijalne skrbi i beneficija.

Smanjenje razlike u prihodima: plaća za dostojan život

Niski prihodi značajno doprinose nemogućnosti ljudi da priušte osnovne energetske usluge. Vlade i institucije mogu djelovati na nekoliko načina:

- **Osigurati da minimalne plaće omogućuju dostojne životne standarde**, uključujući mogućnost plaćanja za adekvatan pristup energetske uslugama.
- **Stvoriti bolje mogućnosti za ostvarivanje prihoda**, pomažući ljudima da pronađu odgovarajuće zaposlenje ili razviju vlastiti (mali) biznis.
- **Poboljšati sustave socijalne sigurnosti**, s naglaskom na ciljane dodatke dohotku ili, prema potrebi, programe otpisa ili upravljanja dugovima.
- **Uvesti „univerzalni temeljni dohodak”**, kako bi se osiguralo da svi imaju dovoljno sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba.

Načela za provedbu prava na energiju u praksi

Pristup temeljen na pravima zahtijeva da se mjere i strategije na kojima se temelje energetske tranzicije, budu dizajnirane tako da uzimaju u obzir – pa čak i dajući prioritet ranjivim osobama i onima koji žive u energetsom siromaštvu. Pravo na energiju mora se temeljiti na načelima **energetske demokracije** i **javne kontrole** nad energetskim resursima i sustavima opskrbe. Ono se oslanja na prava na **javnu participaciju u donošenju odluka, pristup informacijama i pristup pravdi**. To podrazumijeva snažne sustave upravljanja i **transparentnost**: ljudi moraju imati mogućnost značajnog doprinosa donošenju energetskih odluka, uz pomoć izabranih predstavnika ili tijela koja štite njihova prava, poput pučkih pravobranitelja ili regulatora.

Energetska demokracija za politike usmjerene na ljude

Postojanje prava na energiju samo na papiru nije dovoljno kako bi se osiguralo njegovo ostvarenje. Ključni princip energetske demokracije je izravno sudjelovanje građana u donošenju odluka o energiji, jer im to daje glas u određivanju 'kako' će se poštovati, štiti i ostvarivati njihovo pravo na energiju. To je osobito važno u kontekstu prijelaza na ugljično neutralna društva, koja može uključivati i sve više decentraliziranih sustava organiziranih bliže građanima.

Dok načelo univerzalnosti podupire pravo na energiju, određivanje specifičnih potreba i prava građana unutar EU-a treba se provoditi kroz **javnu raspravu i sudjelovanje**, uzimajući u obzir društveno-ekonomske kontekste. Definicije prava, politike za njihovu provedbu i mehanizmi zaštite moraju odražavati stvarne potrebe ljudi te iskustva različitih pojedinaca i skupina koji se suočavaju s nedostatkom osnovnih mogućnosti. Donošenje odluka treba biti **s ljudima i za ljude, a ne o ljudima** (ENGAGER 2021).

Alati za postizanje energetske demokracije uključuju osnaživanje građanskih energetskih skupština, prijenos vlasništva i kontrole nad energetskim sustavima na javni sektor uključujući decentralizaciju ili remunicipalizaciju (Kishimoto et al 2017); ili osnivanje snažnih predstavničkih tijela građana, čak i unutar energetskih poduzeća i stambenih agencija (Caramizaru and Uilhlein 2020).

Zaštita potrošača i zagovaranje, uključujući rješavanje kršenja prava

Aktivisti, pučki pravobranitelji, udruge za zaštitu potrošača i akademska zajednica imaju ključne i komplementarne uloge u podizanju svijesti i izgradnji političkog momentuma:

- **Udruge za zaštitu potrošača i zagovaračke skupine** mogu surađivati s pogođenim osobama kako bi povećale njihovo znanje o energiji i pravu na nju, time stječući njihovo povjerenje i jačajući njihovo samopouzdanje za aktivnu ulogu u energetske demokraciji. Kao predstavnici građana, mogu pojačati njihove glasove i širiti svijest o problemima.
- **Pučki pravobranitelji**, obrađujući pojedinačne pritužbe i njihovim objedinjavanjem, ključni su partneri u provedbi i nadzoru korisničkih prava.

Pravovremeno djelovanje ključno je u zaštiti i zagovaranju potrošača. Idealni scenarij uključuje rano i učestalo uključivanje aktivista i pučkih pravobranitelja kako bi informirali ljude o

njihovim pravima i poduzeli mjere u slučaju kršenja istih. Uključivanje u predizborne rasprave sa regulatornim tijelima može pomoći u oblikovanju njihovih platformi, dok postizborni angažman osigurava da ostanu dosljedni svojim obećanjima.

Kreiranje koalicija među organizacijama i zajednicama koje se bave (energetskim) siromaštvom, pravednom (energetskom) tranzicijom i stambenom krizom može potaknuti reprezentativno zagovaranje temeljeno na pravima. Također važno je prepoznati da su u stvarnom životu prava – na stanovanje, energiju, vodu, čisti okoliš, zdravlje itd. – često međusobno isprepletena.

Savez protiv energetskog siromaštva

Savez protiv energetskog siromaštva (*Aliança contra la Pobresa Energètica* or APE) pokrenut je u Barceloni u veljači 2014. godine s ciljem borbe za **pristup osnovnim uslugama** (tj. energiji i vodi) kao **temeljnem ljudskom pravu**. Organizacija jača zagovaračku moć kroz **izgradnju koalicija** između društvenih i ekoloških organizacija koje se bave

energetskim siromaštvom, stambenim pitanjima i deložacijama. Njihova mobilizacija dovela je do usvajanja Katalonskog Zakona 24/2015 o 'hitnoj situaciji u području stanovanja i energetskog siromaštva', koji zabranjuje deložaciju i isključenje osnovnih usluga kućanstvima koja su lokalne socijalne službe definirale kao ranjive.

Jedna od ključnih aktivnosti Saveza uključuje organiziranje "kolektivnih savjetodavnih skupština", gdje ljudi mogu dijeliti svoje zabrinutosti i pritužbe u sigurnom i pouzdanom okruženju, ali i kako bi stekli znanje i osnažili se. Tijekom sastanaka kolektivno se pronalaze praktična rješenja na temelju iskustava i novih slučajeva. Skupštine imaju izraženu rodnu dimenziju, jer ih većinom posjećuju žene koje se suočavaju s neplaćenim računima, dugovima za komunalne usluge ili rizikom od iskapčanja i/ili deložacije. Ove skupštine potiču osnaživanje, pristup informacijama, međusobno dijeljenje znanja i podršku, sudjelovanje građana te širenje i zagovaranje prava na osnovne usluge.

Upravljanje i delegiranje odgovornosti

Države i regulatorna tijela igraju ključnu ulogu u uspostavi političkih i regulatornih okvira koji podupiru pravo na energiju – uključujući određivanje odgovornih subjekata i njihove odgovornosti. U toj regulatornoj i nadzornoj ulozi, vlade moraju osigurati usklađenost različitih razina upravljanja energetskim sektorom – od privatnih aktera (*npr. komunalnih poduzeća, sektora energetske učinkovitosti, građevinskog sektora*) na nacionalnoj i lokalnoj razini, preko fiskalnih i financijskih dionika, do javnih sektora kao što su stanovanje, socijalna skrb i zdravstvo.

Ključno je da vlade, u okviru pristupa temeljenog na pravima, predano sudjeluju u inkluzivnim i participativnim procesima kako bi definirale minimalne energetske standarde i razvile učinkovite akcijske planove za suzbijanje energetskog siromaštva. Ti planovi moraju sadržavati jasno definirane vremenske okvire, podjelu odgovornosti među dionicima i mobilizaciju dostupnih resursa. Države su dužne redovito preispitivati, ažurirati i nadzirati provedbu tih planova. Budući da lokalne vlasti igraju ključnu ulogu u ostvarivanju prava na energiju, potrebno je jačati njihove kapacitete kako bi bile u mogućnosti djelotvorno provoditi politike na razini općina, županija i regija.

Transparentnost i odgovornost u javnim službama i privatnom sektoru

Pravo na pristup informacijama ključno je za ostvarenje prava na energiju. Građani i njihovi predstavnici trebaju imati jednostavan pristup podacima o cijenama, ugovorima i dostupnim potporama, kao i o mehanizmima putem kojih mogu ostvariti pristup pravdi.

Transparentnost i odgovornost dionika ključni su za sprječavanje sustavnih zloupotreba i diskriminacije. Podaci o isključenjima iz mreže, neplaćenim računima i financijskim poteškoćama potrošača moraju se prikupljati i javno objavljivati.

Mehanizmi određivanja cijena energije i pregovora o sektorskoj regulativi moraju biti transparentni i dostupni svim građanima. Ključni aspekti energetske politike trebali bi biti objavljeni u obliku sažetaka i lako razumljivih informativnih materijala.

Energetske tvrtke imaju aktivnu odgovornost da osiguraju pristup informacijama i transparentnost te imaju izravnu odgovornost poštivanja i promicanja ljudskih prava prema UN-ovim Vodećim načelima o poslovanju i ljudskim pravima. Ovaj međunarodni okvir definira odgovornosti energetske subjekata i osigurava pravne mehanizme za zaštitu prava potrošača, uključujući mehanizme za podnošenje pritužbi i ostvarivanje pravne zaštite (*OHCHR 2011*). Odgovornost može imati različite oblike, ali uvijek mora uključivati neovisni nadzor nad provedbom.

Pogled u budućnost: angažman oko prava na energiju

Perspektiva prava na energiju...

- stavlja u prvi plan osnovnu **potrebu svake osobe za energijom**
- **sagledava sve pojedince** kao 'centralne subjekte' politike energetske siromaštva: s ciljem identificiranja i eliminacije **nepravde, nepovoljnih položaja i nejednakosti**
- **naglašava dužnosti, posebno javnih vlasti i drugih aktera**, te zahtijeva regulaciju energetske siromaštva temeljenu na pravima
- **uspostavlja okvire** pomoću kojih se građani i njihovi predstavnici **moгу pozvati na pravo na energiju** kako bi zatražili minimalan pristup energetskim uslugama, pristupačnost, zaštitu protiv isključenja, jednakost te suzbijanje osporavanje štetnog korištenja unaprijed plaćenih brojila
- **može osnažiti i potaknuti energetske demokracije**: uključuje pravo na sudjelovanje, informacije, te pristup **pravdi** i osigurava snošenje odgovornosti.
- **može angažirati društva, građane i dionike** u raspravi o tome kako najbolje riješiti energetske siromaštvo. Pravo nije samo **poziv na akciju** – može biti **pravni koncept** ili **moralni imperativ**: ljudska prava pripadaju svima i predstavljaju **temelj odlučivanja o tome kako društvo zadovoljava osnovne potrebe svih**.

Reference

- Arenas Pinilla, E, R. Barrella, A. Cosín López-Medel, J.I. Linares Hurtado, J.C. Romero Mora, C. Foronda Díez and L. Díez Alzueta (2020). *Desarrollo de un modelo de cálculo de gasto eléctrico teórico en los hogares españoles*. ECODES-Fundación Ecología y Desarrollo / Cátedra de Energía y Pobreza, Universidad Pontificia de Comillas.
- Bhatia, M. and N. Angelou (2015). *Beyond Connections: Energy Access Redefined*, ESMAP Technical Report, World Bank, Washington DC
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24368>
- Bradbrook, A. and J. Gardam (2006) "Placing Access to Energy Services with a Human Rights Framework", *Human Rights Quarterly* 28: 389.
- Council of Europe. *Intersectionality and Multiple Discrimination*. www.coe.int/en/web/gender-matters/intersectionality-and-multiple-discrimination
- Day, R., G. Walker and N. Simcock (2016). "Conceptualising Energy Use and Energy Poverty using a Capabilities Framework". *Energy Policy* 93:255-264.
- ENGAGER (2021), *A Toolkit for a Just Transition With the People*. www.engager-energy.net/wp-content/uploads/2021/11/Engager-Toolkit--draft-2.pdf (21 October 2021)
- European Committee of Social Rights, *International Federation for Human Rights (FIDH) v. Ireland* (12 May 2017) Decision on Merits, Complaint No. 110/2014.
- European Committee of Social Rights, *Médecins du Monde – International v. France* (11 September 2012), Decision on Merits, Complaint No. 67/2011.
- Frigo G., M. Baumann and R. Hillerbrand (2021). "Energy and the Good Life: Capabilities as the Foundation of the Right to Access Energy Services," *Journal of Human Rights and Development* 22:218.
- Guyet, R. (2015). "Précarité énergétique et justice énergétique: un droit À l'énergie est-il pensable?" *L'Europe en Formation* 378:126-145.
- Hernández Cruz, P., J.M. Hidalgo-Betanzos, I. Antepara, I. Aberasturi, and D. Pérez (2021) "Guaranteeing a minimum temperature of 18 degrees C in low-income dwellings", FPRN-ENGAGER Conference 'Making Decarbonisation Fair'; 1-4 March 2021.
- Hesselman M., (2021). "Energy poverty and household access to electricity services in international, regional and national law" in M. Roggenkamp et al (eds), *Edward Elgar Encyclopedia of Energy and Environmental Law*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Hesselman M. (2021, in press). "Right to Energy", in Hofbauer, Philipp, Binder and Nowak (eds) *Elgar Encyclopedia on Human Rights*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Hesselman M., A. Varo, R. Guyet and H. Thomson (2021). "Energy Poverty in the COVID-Era: Mapping Global Responses to the Pandemic in Light of Momentum on the Universal Right to Energy" *Energy Research and Social Sciences* 18 <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102246>
- Hesselman. M., A. Varo and S. Laakso (2019). *The Right to Energy in the European Union*. ENGAGER Policy Brief No. 2 via: www.engager-energy.net/policy-brief-on-the-right-to-energy/.
- Human Rights Council (2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Mission to Spain*, A/HRC/44/40/ADD.2
- Human Rights Council (7 October 2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Just Transition*, UN Doc. A/75/181/Rev.1.
- Kishimoto S., O. Petitjean and L. Steinfort (eds) (2017). *Reclaiming Public Services: How Cities and Citizens are Turning Back Privatization*. Amsterdam: Transnational Institute via: www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services
- Löfquist, L. (2020). "Is There a Universal Human Right to Electricity?" *The International Journal of Human Rights* 24:711.
- Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Spain* (18 December 2020) ESP 6/2020.

Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Serbia* (16 November 2016) SRB 3/2016.

Office of the High Commission for Human Rights (UN OHCHR), *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework* (UN: Geneva 2011) HR/PUB/11/04.

Ormandy, D and V. Ezratty (2012). "Health and Thermal Comfort: From WHO Guidance to Housing Strategies", *Energy Policy* 49.

Shove, E. and G. Walker (2014). "What is energy for? Social practice and energy demand", *Theory, Culture and Society*, 31:5, 41-58.

Simcock N., H. Thomson, S. Petrova and S. Bouzarovski S. (eds) (2018). *Energy Poverty and Vulnerability: A Global Perspective*, Abingdon: Routledge.

Szulecki, K. and I. Overland (2020). "Energy democracy as a process, an outcome and a goal: A conceptual review", *Energy Research and Social Science* 69
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101768>.

Tirado-Herrero, S. and M. Hesselman (eds) (2020). "New Narratives and Actors for Citizen-led Energy Poverty Dialogues", ENGAGER Policy Brief No. 4, (September 2020) via: www.engager-energy.net/policy-briefs/

Tully S. (2006). "Access to electricity as a human right", *Netherlands Quarterly of Human Rights* 24:557-587.

Tully, S. (2008). "The human right to access clean energy" *Journal of Green Building* 3:140-148.

Walker, G. (2015). "The right to energy: meaning, specification and the politics of definition", *L'Europe en Formation* 378:26-38.

Walker, G., N. Simcock N and R. Day (2016). "Necessary energy uses and a minimum standard of living in the United Kingdom: Energy justice or escalating expectations?" *Energy Research and Social Science* 18:129-138.

WHO (World Health Organization) (1987). *Health Impact of Low Indoor Temperatures*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2007). *Housing, Energy and Thermal Comfort: A Review of 10 Countries Within the WHO European Region*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2009). *Guidelines for Indoor Air Quality: Dampness and Mould*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2014). *Indoor Air Quality Guidelines: Household Fuel Combustion*, World Health Organization.